

אברהם יוגב וחנה איילון

השפעת המין והמוצא העדתי על ציפיות להשכלה גבוהה בישראל

מבוא

מין, מוצא עדתי וציפיות להשכלה גבוהה בארצות-הברית

בעשור האחרון פורסם מספר ניכר של מחקרים, המצביעים על הבדלים בתהליך רכישת הסטטוס, בין קבוצות שונות של בני-נוער בארצות-הברית. מחקרים אלה עוסקים, בין השאר, בעיצובן של שאיפות או ציפיות¹ להשכלה גבוהה, בקרב תלמידים העומדים בפני סיום לימודיהם העל-יסודיים, והמשתייכים לקבוצות מין ומוצא שונות². חלק ממחקרים אלה עוסק בהשוואת תהליך העיצוב של השאיפות בין נערים לבנים לנערים שחורים (גורדון, 1972; קרטור ואחרים, 1972; פורטר, 1974, 1976; קרקוהוף וקמפבל, 1977/a, 1977/b), חלקם משווה בין נערים לנערות לבנים (סוול ושות', 1967, 1968; אלקסנדר ואקלנד, 1974; מריני וגרינברגר, 1978; רוזן ואנשנסל, 1978), ואילו חלק נוסף מהמחקרים עוסק בהשוואת התהליך בין כל ארבע הקבוצות על-פי מין ושיוך אתני גם יחד (הוט ומורגן, 1975; דבורד, גריפין וקלרק, 1977; הוול ופריס, 1979). כללית, מורים מחקרים אלה על היעדרו של דפוס אחיד בתהליך עיצוב השאיפות, ועל הצורך להתייחס אל מקומה של כל קבוצה במבנה החברתי ואל דרכי הסוציאליזציה שלה, לשם הבנת התהליך. המחקר הנוכחי מנסה להראות כי ההבדלים שנמצאו בין ארבע הקבוצות על-פי מין ושיוך אתני במצורף, מקורם אכן בהקשרים חברתיים ותרבותיים האופייניים לארצות-הברית. בהקשרים חברתיים ותרבותיים אחרים, ייתכנו הבדלים שונים מאלה שנמצאו בין ארבע הקבוצות בארצות-הברית, ולעתים ייתכנו אף ממצאים הפוכים. לצורך זה ימוקד המחקר בבדיקת הדפוסים של עיצוב הציפיות להשכלה גבוהה בקרב תלמידים בחינוך העל-יסודי בישראל, אשר ימויניו לארבע קבוצות, על-פי מינם ושיוכם העדתי.

המשותף למחקרים בארצות-הברית אשר צוטטו לעיל הוא הישענותם, במידה זו או אחרת, על מודל סוציאליזטורי של תהליך רכישת הסטטוס הידוע בשם 'מודל ויסקונסין'. מודל זה מבוסס על מחקר מעקב העוסק בשאיפות סטטוס ובהשגתן בקרב בני-נוער לבנים

1 במושג 'שאיפות השכלה' הכוונה למדידת אמביציה כללית בתחום רכישת ההשכלה, אשר אינה מעוגנת בהכרח במגבלות המציאות לגבי תכנון המשך הלימודים. המושג 'ציפיות השכלה' מכוון יותר לעצם הכוונה בפועל להמשיך בלימודים. עם זאת, לא כל המחקרים הנסקרים להלן ערכו את ההבחנה בין שני המושגים, ולכן נשתמש לצורך הסקירה בשניהם לסירוגין. על ההבחנה בין שני המושגים במחקר הנוכחי ראה בפרק 'שיטת המחקר'.

2 חלק מן המחקרים המצוטטים להלן עוסק גם בעיצובן של שאיפות תעסוקה, וכן ברכישת ההשכלה הגבוהה וברכישת המקצוע בשלבים הראשוניים של הקריירה התעסוקתית. הדיון במאמר הנוכחי מוגבל לתהליך עיצובן של השאיפות או הציפיות בתחום ההשכלה.

במדינת ויסקונסין, בארצות-הברית, החל משנת לימודיהם האחרונה בבית הספר התיכון, ועד לשלבי היקלטותם המקצועית כבוגרים. עבודות שבוססו על נתוני-מעקב אלה (ראה סקירה אצל סוול והאזור, 1972, וכן הלר ופורטס, 1973) יצרו, בעזרת השיטה הסטטיסטית של ניתוח נתיבים, מודל סיבתי שהראה כי: (א) הסטטוס החברתי-כלכלי של התלמיד ויכולתו השכלית (רמת המשכל) משפיעים על הישגיו בלימודים; (ב) ההישגים בלימודים מסבירים את 'השפעת האחרים המשמעותיים'— משתנה מורכב, המבטא את תפיסת התלמיד ביחס למידת העידוד להמשך לימודים גבוהים שהוא מקבל מהוריו, מוריו וחבריו הקרובים; (ג) 'השפעת האחרים המשמעותיים' על הציפיות להשכלה גבוהה חזקה ביותר. השפעתו הישירה של משתנה זה משתווה בעוצמתה לסכום ההשפעות הישירות של כל המשתנים הקודמים במודל³. אם כי הועלתה הטענה, שצורת המדידה העקיפה של 'השפעת אחרים משמעותיים' עשויה לבטא השלכה אישית של שאיפות התלמיד על סביבתו החברתית יותר מאשר את עצם העידוד מצד הסביבה (קרקהוף והאף, 1974), מוכיח מודל ויסקונסין את חשיבותן של השפעות בין-אישיות לגבי עיצוב הציפיות להשכלה גבוהה. בין אם תפיסת העידוד מודדת את העידוד הניתן בפועל, ובין אם היא מודדת את תפיסת התלמיד בלבד, הרי היא מצביעה על חשיבותה של הסוציאליזציה במסגרת קבוצות התייחסות בעלות משמעות, מבחינת עיצוב הציפייה להמשך הלימודים.

מחקרים מאוחרים יותר הורו, כי יישומו של מודל הסוציאליזציה, לנערים ולנערות לבנים ושחורים, מוביל לדפוסים נפרדים של עיצוב השאיפות להשכלה גבוהה בקרב ארבע הקבוצות. אם כי מחקרים אלה שונים זה מזה מבחינת המדגמים שעליהם בוססו, המשתנים הספציפיים שנכללו במודלים הסיבתיים, ועוצמת הממצאים שנתגלו, ניתן בכל זאת לסכמם באמצעות שלוש ההכללות הבאות:

(א) למין ולמוצא האתני השפעה עצמאית על השאיפה או הציפייה להשכלה גבוהה. בין אם הוכללו משתנים אלה במודל הסיבתי וגמדה השפעתם הישירה על השאיפות, ובין אם הושו ממוצעי השאיפות בין ארבע הקבוצות, לפני ואחרי פיקות על משתני המודל, נמצא כי נערים ונערות לבנים שואפים להשכלה גבוהה יותר מנערים ונערות שחורים. כן נמצא כי, בדרך-כלל, נערים מגלים שאיפות השכלה גבוהה יותר מנערות.

(ב) מודל הסוציאליזציה מסביר אחוז גבוה יחסית של השונות בשאיפותיהם של נערים ונערות לבנים, ואחוז נמוך יחסית של השונות בשאיפותיהם של שחורים משני המינים. בפרט בולטת ההשפעה החלשה של הסטטוס החברתי-כלכלי ושל 'האחרים המשמעותיים' על נערים ונערות שחורים, וההשפעה החזקה יותר (יחסית ללבנים), של היכולת השכלית וההישגים בלימודים. הבדלים אלה הוסברו בעיקר על בסיס קיומה של מערכת הודמנויות בלתי-שוויונית בחברה האמריקאית, אשר בה השתייכות לגזע השחור תוחמת את מרחב ההודמנויות הפתוח בפני היחיד. אי-השוויון בהודמנויות תואר כבעל חשיבות הן מבחינת ההשפעה המוסדית של בית-הספר — לעתים באמצעות מנגנוני ניעות-מטעם⁴ — על

3 גם מודל ויסקונסין, בחלק מן המחקרים המאוחרים יותר, כלל שלבים נוספים שעסקו בשאיפות תעסוקה וברכישת השכלה ומקצוע.

4 'ניעות-מטעם' (sponsored mobility) מאפיינת מערכת חינוך הנוטה לפתח מנגנונים לצורך סלקציה של תלמידים מוכשרים, בשלב מוקדם-יחסית של הלימודים, ובעקבות כך מעבירה לתלמיד מסר ברור לגבי סיכויי הניעות החברתית שלו. לעומתה, מערכת חינוך המטפחת

שחורים לעומת לבנים (פורטר, 1974, 1976; פורטס ווילסון, 1976), והן מבחינת השפעתו על יכולת החינוך של עתיד הנער השחור, ובעקבות כך על 'השפעת אחרים משמעותיים' לגביו (קרקהוף וקמפל, 1977/b). נעשו גם נסיונות להסביר הבדלים אלה בעזרת סיבות טכניות, בעיקר באמצעות הבדלים בממוצעי הסטטוס החברתי-כלכלי בין מדגמים של תלמידים שחורים ולבנים (הוול ופריס, 1979), או באמצעות ההטיות בדיוות על נתוני ההורים בקרב תלמידים שחורים (קרקהוף, מסון ופוס, 1973; מסון ואחרים, 1976).

ג) השפעתם היחסית של הגורמים השונים על שאיפות או ציפיות להשכלה גבוהה שונה אצל נערים ונערות לבנים. בעוד היכולת הלימודית (היכולת השכלית או ההישגים בלימודים) מסבירה את שאיפות הבנים יותר מאשר את אלה של הבנות, השפעתה של הסביבה החברתית (של הסטטוס החברתי-כלכלי ובמידה מסוימת גם של 'האחרים המשמעותיים') היא יחסית חזקה יותר לגבי שאיפות הבנות. הבדל זה מוסבר על יסוד סוציאליזציה מובחנת לתפקידי מין, המובילה לכך שרכישת ההשכלה הופכת עבור הבת גם למטרה פחות מרכזית, וגם למטרה שאינה קשורה בהכרח בשאיפות תעסוקה (טרנר, 1964; רוון ואנשנסל, 1978). לכן, הנערות השואפות להשכלה גבוהה הן אלו שמוצאן החברתי-כלכלי גבוה יותר, והמקבלות עידוד ספציפי לרכישת השכלה זו⁵.

ההבדלים בגורמים המשפיעים על שאיפות בנים לעומת בנות נמצאו, כאמור, לגבי בני-נוער לבנים בלבד. בקרב נערות שחורות, כמו גם אצל נערים שחורים, הסבר השונות בשאיפות ההשכלה באמצעות מודל הסוציאליזציה הוא נמוך יחסית, והשאיפות מעוצבות בעיקרן על בסיס היכולת הלימודית (יכולת שכלית או הישגים בלימודים). הסברים אפשריים לכך הם הדמיון הרב יחסית בתנאי שוק העבודה של גברים ונשים שחורים (טריימן וטרל, 1975), וההשפעה האחידה של ניעות-מטעם בבית-הספר על תלמידים שחורים בני שני המינים.

מין, מוצא עדתי וציפיות להשכלה גבוהה בישראל

בין אם סיבות אלה או אחרות גורמות להבדלים על-פי מין ומוצא אתני בעיצוב השאיפות להשכלה גבוהה, נראה כאילו המחקרים בארצות-הברית נוטים לתמוך בשלוש הכללות

5 'ניעות-חברתית' (contest mobility) מאפשרת למספר רב של תלמידים להגיע לשלבי לימוד מתקדמים, ללא עריכת סלקציה מוקדמת חריפה (ראה טרנר, 1960). לדעת פורטר (1974, 1976), מעידים ההבדלים בין השפעות הגורמים השונים על ציפיות להשכלה גבוהה, בקרב שחורים לעומת לבנים, כי מנגנוני ניעות-מטעם מתקיימים במערכת החינוך לשחורים. הוכחה נוספת לכך, לדעתו, היא ההשפעה שיש לקונפורמיות עם ערכי המעמד הבינוני על ציפיות ההשכלה של התלמידים השחורים. פורטס ווילסון (1976) טוענים, לעומת זאת, שהממצאים לגבי תלמידי דים שחורים אינם מצדיקים את השימוש במושג, כי אינם נובעים בהכרח מקיום מנגנונים ממוסדים של ניעות-מטעם.

6 בהקשר זה יש לציין את ממצאם יוצא-הדופן של מריני וגרינברגר (1978), אשר גילו שהסטטוס החברתי-כלכלי הוא בעל השפעה ישירה חזקה יותר על ציפיות להשכלה גבוהה של נערים לבנים מאשר על ציפיות הנערות. הם מסבירים ממצא זה בכך שמחקרם נערך בתקופה מאוחרת יותר ממחקרים אחרים, ובינתיים חל שינוי בהתייחסות לתפקידי מין בחברה האמריקאית. עם זאת, גם במחקרם פועלים ההישגים בבית-הספר בכיוון של העלאת רמת הציפיות בקרב הנערים יותר מאשר בקרב הנערות.

הברית, גם כאשר הנבדקים הם עדיין תלמידים בבית-הספר התיכון, ומשגני המודל מקבילים לאלו של מודל ויסקונסין. יוגב וכפיר (1981) מצאו שעצם הכניסה למסלול הלימודים בחטיבה העליונה מושפעת מהישגי התלמיד בחטיבת-הביניים (רמת ההקבצה בלימודים), יותר מאשר מעידוד 'האחרים' המשמעותיים או מהשאיפה ללמוד במסלול מסוים.

ממצאים אלו מצביעים על חשיבותו המרכזית של דפוס הניעות-מטעם בעיצוב הציפיות להשכלה גבוהה בישראל. בעקבות כך ניתן לשער כי הגורם המרכזי שישפיע על ציפיות ההשכלה של תלמידי תיכון בארץ יהיה הישגיהם בלימודים, כפי שהם באים לידי ביטוי במסלול לימודיהם בחטיבה העליונה, ואילו לתפיסת העידוד מצד 'אחרים' משמעותיים ולסטטוס החברתי-כלכלי תהיה השפעה שולית בלבד על הציפיות. ניתן גם לשער כי לעדה ולמין, כמשתנים עצמאיים, לא תהיה השפעה ישירה משמעותית על רמת הציפיות, כיוון שהשפעתם מתווכת באמצעות מסלול הלימודים: תלמידים מעדות המזרח נוטים, יחסית לתלמידים ממוצא אשכנזי, להתרכז במסלולי לימוד שאינם מובילים לרכישת תעודת-הבגרות. בנות, יותר מבנים, נוטות ללמוד במסלולים העיוניים, המכשירים לקראת בחינות-הבגרות יותר ממסלולי הלימוד המקצועיים. עקב הקשר הצפוי בין המין, העדה ומסלול הלימודים, ועקב ההשפעה המרכזית הצפויה של מסלול הלימודים על רמת הציפיות, ניתן לשער כי ההשפעה הישירה של המין והעדה תתקזז ותיעלם.

ב) במקביל, ניתן לשער כי המודל יסביר אחוז שונות דומה, הגובע מהשפעות דומות, אצל תלמידים ממוצא מזרחי וממוצא אשכנזי. על אף ההבדלים בין מקורות הריבוד האתני בארצות-הברית לבין מקורות הריבוד העדתי בישראל, הרי יוצאי אסיה-אפריקה בישראל, כמוהם כשחורים בארצות-הברית, מאופיינים על-ידי ריכוזם בשכבות חברתיות-כלכליות נמוכות (סמוחה ופרס, 1974). למרות הקבלה זו, קשה לשער שדגם היווצרות השאיפות אצל הנער המזרחי בישראל יהיה דומה לזה של הנער השחור בארצות-הברית. הניעות-מטעם בבית הספר הישראלי חלה על יוצאי אסיה-אפריקה ויוצאי אירופה-אמריקה גם יחד, ולכן ניתן לצפות לקיום דמיון בעיצוב הציפיות להשכלה גבוהה אצל בני שתי הקבוצות.

ג) הבדל מרכזי בין שתי הקבוצות האתנו-תרבותיות בישראל, המייחד אותן לעומת הקבוצות האתניות בארצות-הברית, הוא מידת דבקותן בדפוס-יחיים וערכים 'מודרניים' לעומת 'מסורתיים'. בעוד מוצאן של עדות המזרח בארץ הוא מחברות בהן היו נהוגים דפוס-התנהגות ואוריינטציות מסורתיות בתחומי-החיים השונים, הביאו איתם העולים מארצות אירופה-אמריקה דפוסים מערביים או 'מודרניים', אשר הפכו במרוצת הזמן לדומיננטיים בארץ. אם כי ההבדלים במידת המסורתיות והמודרניות בין שתי הקבוצות היטשטשו בחלקם במרוצת השנים (סמוחה, 1978), מעידים מוזקרים אמפיריים העוסקים במדידת המודרניות האישית בארץ על קיומם של הבדלים כאלה (נחמיאס, 1979; יוגב, 1980). בפרט בולטים ההבדלים בין שתי הקבוצות בכל הקשור לתפקידי מין, כאשר במשפחות מזרחיות מקובלת יותר התפיסה המסורתית של חלוקת תפקידים במשפחה, והסוציאליזציה של האשה לתפישת עמדות נחותות מהגבר, בכל הקשור להשכלה ולתע-סוקה (בר-יוסף, 1969; פלגי, 1969). מחקריהם של איכילוב ורובינק (1977) ושל יוגב (1980) מצביעים על העובדה שתפיסות מסורתיות של תפקידי מין בולטות גם בקרב

אוניברסליות: (א) למין ולמוצא האתני השפעות עצמאיות על רמת השאיפות; (ב) מודל הסוציאליזציה מסביר אחוז גבוה יותר של השונות ברמת השאיפות או הציפיות אצל בני הקבוצה האתנית הדומיננטית בחברה; (ג) אצל תלמידים מקבוצה אתנית זו, אך לא אצל תלמידים מקבוצת המיעוט האתנית⁶, ציפיות הבנות מושפעות יותר מסביבתן החברתית, בעוד שציפיות הבנים קשורות יותר לכישוריהם הלימודיים.

במחקר הנוכחי אנו מנסים להראות כי הכללות אלה אינן בהכרח אוניברסליות. שיערנו כי כאשר נבדוק את מודל הסוציאליזציה להסבר ציפיותיהם להשכלה גבוהה של נערים ונערות ממוצא מזרחי ואשכנזי בישראל, נמצא כי:

(א) למין ולמוצא העדתי לא תהיה השפעה עצמאית על רמת השאיפות;

(ב) המודל יסביר אחוז שונות דומה וגבוה בכל ארבע הקבוצות;

(ג) ההבדלים בהשפעת הגורמים השונים על רמת הציפיות של בנים לעומת בנות, אשר נמצאו בארצות-הברית לגבי הקבוצה האתנית הדומיננטית, יימצאו בישראל לגבי קבוצת המיעוט האתנית (דהיינו, בין בנים ובנות מעדות המזרח).

בדומה לממצאים בחברה האמריקאית, אשר הוסברו על בסיס המבנה החברתי וההבחנות התרבותיות האופייניים לחברה זו, כך גם ההשערות שלעיל מבוססות על מאפיינים חברתיים ותרבותיים של החברה הישראלית. השערות אלה נובעות ממחקרים קודמים הקשורים לאופיה של מערכת החינוך בארץ, ולהבדלים בין שתי הקבוצות האתנו-תרבותיות העיקריות באוכלוסייה היהודית בישראל — יוצאי אסיה-אפריקה ('מזרחיים') ויוצאי אירופה-אמריקה ('אשכנזים').

א) בעוד החוקרים בארצות-הברית מהססים לקבוע שמערכת החינוך מטפחת דגם של ניעות-מטעם עבור תלמידים שחורים, קיימים מספר מחקרים על שאיפות השכלה והשגתן בחברה הישראלית, המצביעים בבירור על מרכזיותו של דגם ניעות זה במערכת החינוך בישראל. מחקרים אלה מבוססים על העובדה שבישראל קיימת הכוונה של התלמידים למסלולי-לימוד שונים, על יסוד הישגיהם, החל מראשית לימודיהם בחטיבה העליונה, מסלולים אלה — עיוניים ומקצועיים ברמות לימוד שונות — מרוכזים, על-פי-רוב, בבתי-ספר נפרדים ובבדלים זה מזה לא רק מבחינת תוכניות הלימודים, אלא גם מבחינת מידת ההכנה של התלמידים לעמידה בבחינות-הבגרות. מכיוון שתעודת-הבגרות מהווה דרישה מוקדמת לקבלה ללימודים גבוהים, קובעת מערכת החינוך בגיל צעיר יחסית את אפשרויות הניעות של התלמיד בעתיד. ואכן, יוכטמן וסמואל (1975) מצאו כי ציפיות להשכלה גבוהה של בני-נוער ישראליים, העומדים בפני סיום שירותם הצבאי, הושפעו, בראש ובראשונה, ממסלול לימודיהם בבית-הספר התיכון ומעצם השגתה של תעודת-הבגרות. השפעת 'האחרים' המשמעותיים על רמת הציפיות היתה שולית, וכך גם השפעות הסטטוס החברתי-כלכלי והמוצא העדתי. ממצאים אלה נתמכו על-ידי מחקרה של נחמיאס (1977), אשר מצאה שהשפעת 'האחרים' המשמעותיים על שאיפות ההשכלה נמוכה, יחסית לארצות-

6 במונח 'קבוצת מיעוט אתנית' הכוונה לקבוצה אתנית שהישגי הסטטוס הממוצעים שלה, וההזדמנויות שלה לניעות חברתית, נמוכים יחסית לקבוצות אחרות, ולאידווקא לקבוצה אתנית המהווה מיעוט מבחינה מספרית.

בני-גור מורחיים בני הדור השני והשלישי בארץ, כולל תלמידות ממוצא מזרחי בבתי-ספר תיכוניים.

עובדות אלה מהוות בסיס להשערה, שיימצאו דפוסים שונים של עיצוב הציפיות להשכלה גבוהה אצל נערים ונערות ממוצא מזרחי. בגלל מרכזיות השפעתה של הניעות-מטעם בבית-הספר, איננו מצפים למצוא הבדלים בעיצוב הציפיות בין נערים ונערות ממוצא מערבי, הבדלים אשר נמצאו, כאמור, בין שני המינים בקבוצה האתנית הדומיננטית בארצות-הברית. אך בגלל הסוציאליזציה הדיפרנציאלית לתפקידי מין בקרב עדות המזרח בארץ, ניתן לצפות כי ההבדלים בין המינים שנמצאו בארצות-הברית יחולו דווקא על קבוצת המיעוט האתנו-תרבותית בישראל, דהיינו, נערות ממוצא מזרחי תעצבנה את ציפיותיהן להשכלה גבוהה על-פי השפעת סביבתן החברתית (השפעת הסטטוס החברתי-כלכלי והשפעת 'אחרים משמעותיים') יותר מאשר על-פי הישגיהן הלימודיים (המסלול בו הן לומדות), ובמובן זה תהיינה יוצאות-דופן לגבי שלוש הקבוצות האחרות. השערה זו נשענת על ההנחה כי הסוציאליזציה הדיפרנציאלית לתפקידי מין אכן בולטת בקרב עדות המזרח, כפי שמורים המחקרים בנושא, והשפעתה לגבי תלמידות מעדות אלה היא מרכזית ו'מתחרה' בהשפעתה של הניעות-מטעם במסגרת מערכת התינוך. עקב זאת, הנערות שתצפינה להמשיך בלימודיהן תבואנה משכבות-סטטוס גבוהות יותר (בהן רב יותר עידודה של הבת להמשיך בלימודים גבוהים), ותפיסת העידוד להמשך הלימודים מצד 'אחרים משמעותיים' תהיה לגביהן חשובה יותר מעצם הישגיהן הלימודיים.

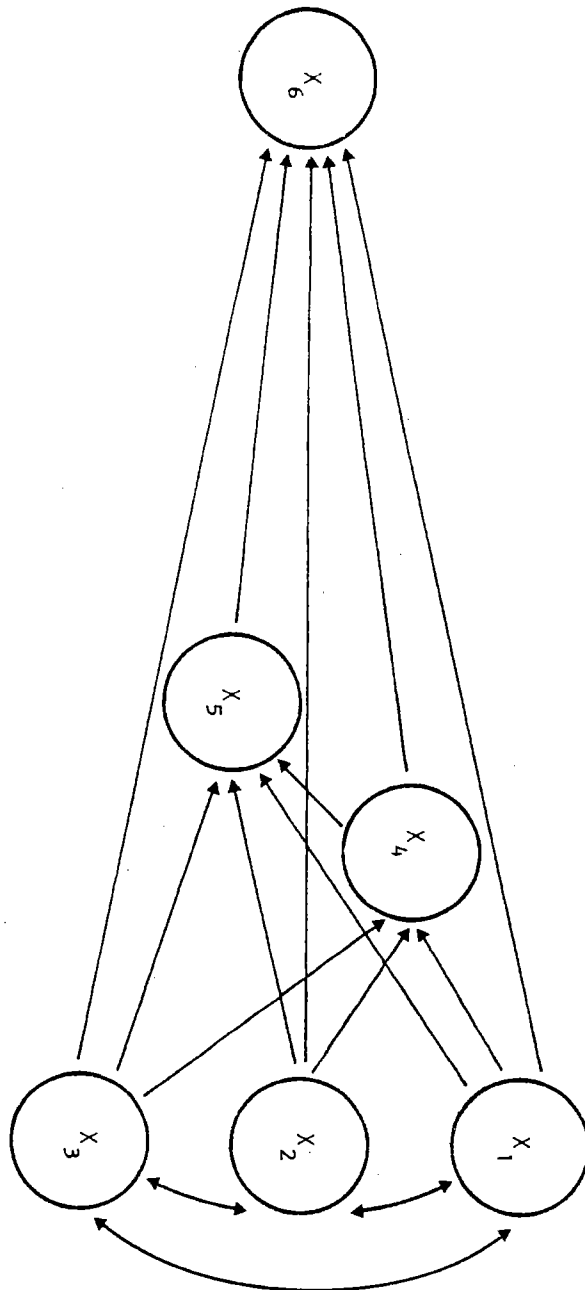
שיטת המחקר

המדגם ואיסוף הנתונים

לצורך המחקר נבחר מדגם מכוון של חמישה בתי-ספר תיכוניים עירוניים במרכז הארץ. בתי-ספר אלה, עיוניים ומקצועיים, נבחרו בגלל ההטרוגניות של תלמידיהם מבחינת הסטטוס החברתי-כלכלי, העדה והמין. בכל בית-ספר נבחרו מספר כיתות י"א, בדרך שתאפשר שונות מקסימלית של התלמידים במדגם על-פי מוצא, מין ומסלולי לימוד (עיוני; מקצועי בגרותי — מסמ"ת; מקצועי רגיל — מסמ"ר; מקצועי מעשי — מסמ"ם). המדגם הסופי כלל 384 תלמידים, מהם 119 בנים ו-87 בנות ממוצא מזרחי, 68 בנים ו-110 בנות ממוצא אשכנזי. הנתונים נאספו באמצעות שאלונים, אשר כללו בעיקר פריטים סגורים, ואשר מולאו על-ידי התלמידים במסגרת שיעור בכיתה, תוך הנחיה והדרכת של עורכי המחקר.

מודל הנתונים ומדידת המשתנים

השערות המחקר נבדקו בשיטת ניתוח הנתיבים (path analysis), שהיא השיטה המקובלת לבדיקת תהליכים בעיצוב שאיפות סטטוס ורכישת סטטוס. שיטה זו מבנה את משתני המחקר למודל סיבתי על יסוד שיקולים תיאורטיים ואמפיריים (המתאמים בין המשתנים), ובודקת את הקשרים בין המשתנים בכל שלב בעזרת מקדמי נתיבים, שהם מקדמי תסוגה מתוקננים של המשתנה התלוי (בכל שלב משלבי המודל) על המשתנים הקודמים לו במודל (ראה דנקן, 1966; זק, 1974). המודל הכללי שנבדק במחקר זה מתואר בתרשים 1.

תרשים 1: מודל הנתונים להבנת ציפיות להשכלה גבוהה בקרב תלמידי כיתות י"א בבתי-ספר תיכוניים ומקצועיים

מדידת מיון: X₁
 מוצא עדתי: X₂
 סטטוס חברתי-כלכלי: X₃
 מסלול תלמידיים (כיתה י"א): X₄
 השפעת 'אחרים משמעותיים': X₅
 ציפיות להשכלה גבוהה: X₆

המודל בודק, בשלבו הראשון, את השפעת המין, המוצא העדתי והסטטוס החברתי-כלכלי על מסלול הלימודים של הנחקר בכיתה י"א. בשלב הבא מצופה כי מסלול הלימודים יהיה הגורם בעל ההשפעה הרבה ביותר על תפיסת העידוד מצד 'אחרים משמעותיים'. השפעת תיהם של תפיסה זו ושל המשתנים הקודמים על הציפיות להשכלה גבוהה נבדקות בשלבו הסופי של המודל. השפעות אלה תיבדקנה, ראשית, עבור כל המדגם, וזאת במטרה לבחון את השפעותיהם הישירות של המין והמוצא העדתי על הציפיות. לאחר מכן יוצאו משתני המין והמוצא העדתי מן המודל, והוא ייבדק בנפרד עבור כל אחת מארבע קבוצות הנחקרים, על-פי מינם ושייכותם העדתי. המשתנים שעל-פיהם נבנה המודל נמדדו בדרך הבאה:

מין (x_1) — סומל 1 עבור בנים, ו-2 עבור בנות.

מוצא עדתי (x_2) — משתנה זה סומל 1 עבור נחקרים ממוצא מזרחי, ו-2 עבור נחקרים ממוצא אשכנזי, על-פי יבשת המוצא של משפחות האב והאם של הנחקר, ובמידת הצורך (כאשר שני ההורים ממוצא שונה, או כאשר ארצות המוצא כשלעצמן אינן מאפשרות את קביעת המוצא העדתי), תוך הסתמכות על תפיסת העדה של הנחקר.

סטטוס חברתי-כלכלי (x_3) — אינדקס משוקלל שהורכב מארבעה משתנים: השכלת האב והשכלת האם, שדורגו על-פני סולמות בני שמונה דרגות, מלא למד כללי (1) עד 'לימודים לתואר מוסמך או דוקטור במוסד אקדמי' (8); יוקרת מקצוע האב, שסומלה על-פי חשע הדרגות (מגמוכה לגבוהה), בסולם יוקרת המקצועות בישראל של הרטמן (1975); צפיפות הדיור, שהוגדרה כיחס שבין מספר הנפשות במשפחה למספר החדרים. יחס זה הוכפל ב-1, כדי שסדר הערכים יקביל לדירוג במשתנים האחרים. האינדקס הורכב מסכום ציוני התקן של הנחקר בארבעת המשתנים, כשכל ציון משוקלל, על-פי השיטה שהוצעה על-ידי בורנשטט (1969), במתאם שבין מרכיב הסטטוס לבין אינדקס זמני, שהורכב מסכום ציוני התקן בשלושת המשתנים האחרים. כפי שניתן לראות בלוח 1 להלן, ממוצע הסטטוס במדגם של נערים ונערות ממוצא מזרחי נמוך מזה של נערים ונערות ממוצא אשכנזי.

מסלול הלימודים (x_4) — ארבעת הערכים במשתנה זה הבחינו בין מסלול מק-צועי-מעשי — מסמ"ם (1), מקצועי רגיל — מסמ"ר (2), מקצועי-בגרותי — מסמ"ת (3), ומסלול עיוני (4). משתנה זה מודד, בעקיפין, את ההישגים בלימודים של הנחקרים, מכיוון שההצבה למסלולים השונים נקבעת במידה רבה על יסוד הישגיו ויכולתו האקדמית של התלמיד. למעשה, מסלול הלימודים עשוי להיות מדד טוב יותר של הישגי התלמיד מממוצע הציונים שלו במקצועות הלימוד השונים. זאת מכיוון שתכניות הלימודים במסלולים השונים אינן אחידות, וגם הציונים הניתנים באותם מקצועות לימוד אינם נושאים בהכרח יחס דירוגי אחיד לגבי כל המסלולים.

7 המתאמים לצורך השקלול היו: 734. עבור השכלת האב, 761. עבור השכלת האם, 670. עבור יוקרת מקצוע האב, 547. עבור צפיפות הדיור.

השפעת אחרים משמעותיים' (x_5) — במקביל למדידה במחקרי ויסקונסין, נבנה אינדקס מן הסכום של שלושה משתנים דיכוטומיים, שמקורם בשאלות הבאות: (א) 'האם הורריך רוצים שתמשיך ללמוד לאחר סיום בית-הספר התיכון?' התשובה 'הורי רוצים' שאמשיך ללמוד' סווגה כ-2, ואילו התשובות 'הורי מתנגדים' או 'אין להם דעה בנושא' סווגו כ-1. (ב) 'מה מתכוונים רוב חבריך וחברותיך הטובים לעשות לאחר סיום הלימודים בבית-הספר התיכון ו/או לאחר סיום השירות הצבאי?' 2 — 'ללמוד'; 1 — 'לעבוד' או 'אחר'. (ג) 'האם מוריך בבית הספר מעודדים אותך, בדרך-כלל, להמשיך בלימודים לאחר סיום בית-הספר התיכון?' 2 — 'מעודדים'; 1 — 'אינם מעודדים' או 'אינם מביעים דעה בנושא'. ציוני האינדקס געים בין 3 ל-6. במקביל לאינדקס נבדקה, כפי שיפורט להלן, גם ההשפעה של כל אחד מן המרכיבים — השפעת ההורים (x_{6a}), השפעת התברים (x_{6b}) והשפעת המורים (x_6).

ציפיות להשכלה גבוהה (x_6) — הנחקרים גשאלו שתי שאלות: 'מהי רמת ההשכלה הגבוהה שהיית רוצה להשיג?' ו'מהי רמת ההשכלה הגבוהה ביותר שאתה חושב שאכן תשיג?' התשובות לשתי השאלות סווגו לשלושה ערכים: (1) סיום הלימודים בבית-הספר התיכון; (2) לימודים מקצועיים על-תיכוניים; (3) לימודים במוסד להשכלה גבוהה. בעוד השאלה הראשונה מצביעה על שאיפות השכלה, מעידה השאלה השנייה על ציפיות ההשכלה של הנחקר. הבחנה זו מקבילה להבחנה הנערכת לעתים בין 'שאיפות אידיאליות' ל'שאיפות ריאליות'. מכיוון שמטרתו של מחקר זה לעמוד על הגורמים לעריכת תכניות להמשך הלימודים, ולא על הגורמים לשאיפות כלליות בתחום ההשכלה, נמדד המשתנה באמצעות התשובות לשאלה השנייה.

בלוח 1 מפורטים ממוצעים, סטיות תקן ומתאמים בין המשתנים — עבור כלל המדגם ועבור כל אחת מארבע קבוצות הנחקרים בנפרד.

ממצאים

בדיקת המודל עבור כלל המדגם

המטרה בבדיקת המודל הכללי, כפי שהוצג בתרשים 1, היא לבחון את השפעותיהם הישירות של המין והמוצא על הציפיות להשכלה גבוהה. מן הנתונים בלוח 1 ניתן לראות, כי ממוצעי הציפיות של נערים ונערות ממוצא אשכנזי גבוהים מאלה של נערים או נערות ממוצא מזרחי. כמו-כן, ממוצע הציפיות של נערים ממוצא אשכנזי גבוה במקצת מזה של נערות ממוצא דומה, אך אין הבדל בממוצעי הציפיות של נערים ונערות ממוצא מזרחי. נראה, אם כך, שהמוצא העדתי, ובמידה פחותה בהרבה גם מין התלמיד, קשורים לרמת הציפיות להשכלה גבוהה. אך האם יתגלו משתנים אלה כבעלי השפעה מובהקת, כאשר נפקח על השפעתם של שאר המשתנים במודל? נתוני המודל הכללי מוצגים בלוח 2.

נתוני לוח 2 מגלים, ראשית, כי לסטטוס החברתי-כלכלי השפעה רבה יותר על מסלול הלימודים של התלמיד מאשר למין או למוצא העדתי. עם זאת, גם למוצא וגם למין השפעה ישירה ומובהקת על ההצבה למסלול הלימודים — תלמידים ממוצא אשכנזי ובנות נוטים, במידה מסוימת, ללמוד במסלולים המכשירים לקראת השגת תעודת הבגרות ורכישת

לוח 2: נתיבי ההשפעה על ציפיות להשכלה גבוהה (x₆) עבור כלל המדגם

משתנים בלתי-תלויים	משתנים תלויים	(x ₁)	(x ₂)	(x ₃)	(x ₄)	(x ₅)	(x ₆)	(x ₇)	(x ₈)	R ²
X ₄	X ₆	.125	.161	.283						.183
X ₅	X ₆	-.087*	.059*	.057*	.386					.118
X _{7a}	X ₆	-.163	.098*	.082*	.243					.118
X _{7b}	X ₆	-.028*	-.004*	.077*	.403					.187
X _t	X ₆	.001*	.036*	-.043*	.114					.014
X ₆	X ₆	-.105	.024*	.197	.470	.168				.441
X ₆	X ₆	-.088	.016*	.188	.465	—	.179	.059*	.022*	.453

* השפעת המשתנה אינה מובהקת. כאשר מקדם התסוגה המתוקנן כפול בגודלו מטעות התקן של, הוגדר המשתנה כבעל השפעה מובהקת.

השכלה גבוהה⁸. יש לציין, כי שלושת המשתנים גם יחד מסבירים רק כ-18% מהשונויות במסלול הלימודים. עובדה זו אינה מפתיעה אם נזכור, שהמסלול נקבע בעיקר על יסוד הישגים קודמים בלימודים, משתנה אשר אינו נכלל במודל הנוכחי. תפיסת העידוד מצד 'אחרים משמעותיים' מושפעת בעיקרה ממסלול הלימודים — בין אם מדובר באינדקס של 'השפעת אחרים משמעותיים', או בתפיסת ההשפעה הנפרדת של הורים, חברים ומורים⁹. דהיינו, תלמידים הנמצאים במסלולי לימודים המכניסים אותם ללימודים גבוהים, גם תופסים את סביבתם החברתית כמעודדת אותם להמשיך בלימודים אלה. עם זאת, כל המשתנים הבלתי-תלויים גם יחד, מסבירים אחוז מועט מהשונויות בתפיסת העידוד, הנע בין 1.4% לגבי תפיסת העידוד מצד המורים ועד ל-18.7% מהשונויות בתפיסת העידוד מצד החברים. נראה שתפיסות אלה מושפעות בעיקר מגורמים שלא נכללו במודל, כגון מהות היחסים בין הנחקרים ל'אחרים המשמעותיים'.

8 יש לזכור, כי בגלל המדגם המכוון שנבחר לצורך מחקר זה, השפעות הסטטוס, המוצא העדתי והמין על מסלול הלימודים אינן מייצגות את עוצמת ההשפעות של משתנים אלה על כלל אוכלוסיית התלמידים בכיתות י"א. עם זאת, כיוון ההשפעות הוא בהתאם למצופה אצל כלל אוכלוסיית התלמידים, והולם את ההתפלגות השונה של קבוצות סטטוס, מוצא עדתי ומין במסלולי הלימוד הנפרדים.

9 לגבי ההשפעות הנפרדות כדאי לציין, שמסלול הלימודים משפיע בעיקר על תפיסת העידוד מצד החברים, ופחות על תפיסת העידוד מצד ההורים והמורים. תפיסת עידוד ההורים מושפעת במידה מסוימת, גם ממין התלמיד — בניגוד תופסים את הוריהם כמעודדים יותר מן הבנות. תפיסת העידוד מצד המורים אינה מוסברת באופן מספק על-ידי המשתנים במודל.

לוח 1: ממוצעים, סטיות תקן וזמנאים בין המשתנים עבור כל המדגם, ועבור ארבע קבוצות נחקרים על-פי מוצא עדתי ומין

א. כל הנחקרים (N=384)	x ₁	x ₂	x ₃	x ₄	x ₅	x ₆	x̄	SD	ב. נחקרים ממוצא מזרחי בניגוד (N=119) מעל לאילכוטו, בנות (N=87) מזרחיות					
									x ₁	x ₂	x ₃	x ₄	x ₅	x ₆
מין: x ₁	—	.195	.089	.181	.000	.002	1.50	0.50	x ₁	x ₂	x ₃	x ₄	x ₅	x ₆
מוצא עדתי: x ₂	—	—	.520	.333	.200	.296	1.47	0.50	x ₁	x ₂	x ₃	x ₄	x ₅	x ₆
סטטוס חברתי-כלכלי: x ₃	—	—	—	.378	.224	.416	0.17	1.97	x ₁	x ₂	x ₃	x ₄	x ₅	x ₆
מסלול הלימודים: x ₄	—	—	—	—	.411	.602	2.75	1.01	x ₁	x ₂	x ₃	x ₄	x ₅	x ₆
'השפעת אחרים משמעותיים': x ₅	—	—	—	—	—	.411	4.61	0.90	x ₁	x ₂	x ₃	x ₄	x ₅	x ₆
ציפיות להשכלה גבוהה: x ₆	—	—	—	—	—	—	2.02	0.86	x ₁	x ₂	x ₃	x ₄	x ₅	x ₆
									x̄	x̄	x̄	x̄	x̄	x̄
									SD	SD	SD	SD	SD	SD
									1.92	1.16	1.51	1.36	1.01	0.92
									0.90	.297	1.03	1.36	0.92	0.76
									0.77	4.82	0.87	1.51	0.92	0.76
									0.78	2.44	0.88	1.36	0.92	0.76

המשתנים הכלולים במודל מסבירים בין 44% ל-45% מהשונות ברמת הציפיות להשכלה גבוהה. אתון השונות המוסברת קרוב לזה שנמצא עבור ציפיות של נערים לבנים בארצות-הברית, ומכאן שהמודל, בכללותו, מתאים להסבר רמת הציפיות בישראל. אלא שקיימים הבדלים בטיב ההשפעה של המשתנים השונים. כמצופה, מהווה מסלול הלימודים את המשתנה המרכזי בהסבר רמת הציפיות (מלוח 1 אמנם נראה שקיים מתאם גבוה של 0.602 בין שני משתנים אלה). השפעה נמוכה בהרבה, אם כי מובהקת, יש לסטטוס החברתי-כלכלי ולתפיסה של השפעת האחרים המשמעותיים— בעיקר לתפיסת העידוד מצד ההורים. עיון בלוח 1 מצביע על קיום מקדמי מתאם גבוהים למדי בין ציפיות ההשכלה לבין הסטטוס החברתי-כלכלי והאינדקס של השפעת האחרים המשמעותיים (0.416 ו-0.411 בהתאמה). הערך הנמוך, יחסית, של מקדמי התסוגה מצביע על כך שהשפעת משתנים אלה על הציפיות הינה עקיפה בחלקה, והיא פוחתת במידה משמעותית עם הפיקוח על המשתנה המסביר המרכזי— מסלול הלימודים.

למוצא העדתי ולמין השפעות ישירות נמוכות ביותר על רמת הציפיות להשכלה גבוהה. השפעת המין נמצאת על גבול המובהקות הסטטיסטית. למוצא אין כמעט כל השפעה ישירה על הציפיות, למרות המתאם הפשוט של 0.296. בין שני המשתנים. השפעתו של משתנה זה עקיפה בלבד, דרך הסטטוס החברתי-כלכלי ומסלול הלימודים. ניתן, אם כך, להסיק שרמת הציפיות הנמוכה של התלמידים המזרחיים, שהתגלתה בלוח 1, נובעת מריכוזם בשכבות החברתיות-כלכליות הנמוכות ובבתי הספר המקצועיים לסוגיהם, ולא ממוצאם העדתי כשלעצמו. המודל מצביע, אם כן, על היעדר מובחנות בציפיות להשכלה גבוהה על-פי משתני המין והמוצא העדתי, בניגוד לממצאים בארצות-הברית. בהתאם למצופה במערכת חינוך הנוטה לניעות-מטעם כדוגמת ישראל, מהווה מסלול הלימודים גורם מרכזי בעיצוב הציפיות, ואילו השפעת האחרים המשמעותיים היא גורם בעל חשיבות משנית בלבד. במערכת מעין זו, שמנגנוני הברירה הממוסדים שלה מיושמים לגבי כלל התלמידים, גם המין והמוצא אינם מהווים גורמים המשפיעים ישירות על הציפיות.

בדיקת המודל עבור ארבע קבוצות הנחקרים

כאמור, מעלה ההנחה בדבר גורמי סוציאליזציה ייחודיים של הבת המזרחית בישראל את האפשרות של קיום אינטראקציה בין מין למוצא עדתי בקביעת הדפוס של עיצוב השאיפות. כדי לבדוק השערה זו נבדקו מודלים מקבילים לארבע הקבוצות— בנים ובנות ממוצא אשכנזי, ובנים ובנות ממוצא מזרחי, כאשר ההשערה היא שדפוס הניעות-מטעם ידכא את השפעת הסביבה החברתית (דהיינו, השפעת הסטטוס והאחרים המשמעותיים) בשלוש הקבוצות הראשונות, אך לא בהכרח בקבוצה הרביעית.

הממצאים לגבי ארבע הקבוצות מוצגים בלוח 3. בלוח זה מוצגים מקדמי התסוגה הנפרדים לכל קבוצה, לאחר הוצאתם של משתני המין והמוצא העדתי מן המודל. נתוני לוח 2 הראו כי הכללת משתני התפיסה של השפעת האחרים המשמעותיים בצורת אינדקס, או לחילופין— כמשתנים נפרדים, אינה משנה את רמת ההסבר של השונות בציפיות, כמו גם את השפעתם הנפרדת של המשתנים האחרים. לכן מבוסס הניתוח בלוח זה על האינדקס בלבד, לצורך הקיצור בהצגת הנתונים. במקביל למקדמי הנתונים (מקדמי התסוגה המתוקנים), מוצגים בלוח גם מקדמי התסוגה המטריים. מכיוון שהתיקון של מקדמי התסוגה

לוח 3: נתוני ההשפעה על ציפיות להשכלה גבוהה (X₆) ומקדמי התסוגה המטריים המקבילים עבור ארבע קבוצות הנחקרים

קבוצה	מקדמי תסוגה בלתי-מתוקנים (מטריים)				מקדמי תסוגה מתוקנים (נתוני השפעה)				משתנים בלתי-תלויים
	השפעת אחרים משמעותיים	מסלול הלימודים	סטטוס חברתי-כלכלי	R ²	השפעת אחרים משמעותיים	מסלול הלימודים	סטטוס חברתי-כלכלי	R ²	
2.80									משתנים תלויים
3.24									
2.45									X ₄
2.82									
4.05									X ₅
3.13									
4.03									X ₆
3.33									
0.50									X ₆
-0.33									
0.35									X ₆
0.47									

* לא מובהק: ערך מקדם התסוגה אינו כפול מטעות התיקן שלו.

מבוצע על יסוד התפלגות המשתנים בכל קבוצת נחקרים בנפרד, יש לערוך את ההשוואה הבין-קבוצתית לגבי השפעת כל משתנה על בסיס המקדמים המטריים.

השוואת ההשפעה של הסטטוס החברתי-כלכלי על מסלול הלימודים, בין ארבע קבוצות הנחקרים, מגלה כי השפעת הסטטוס גבוהה יותר, יחסית, לגבי נערים ונערות ממוצא מזרחי. בפרט בולט הדבר לגבי הבנות המזרחיות, אצלן מסביר הסטטוס החברתי-כלכלי 23% מהשונות במסלול הלימודים. לעומת זאת, השוני בין הקבוצות מבחינת דפוסי העיצוב של 'השפעת האחרים המשמעותיים' קשור בעיקר במשתנה המין: המשתנים הכלולים במודל מסבירים אחוז ניכר למדי של השונות בעידוד 'האחרים המשמעותיים' בקרב הנערות בלבד (כ-25% לנערות אשכנזיות, וכ-30% למזרחיות). בקרב שתי הקבוצות מתגלה נטייה לתפיסת עידוד הסביבה על סמך מסלול הלימודים, כאשר הסטטוס החברתי-כלכלי נעדר השפעה ישירה. אך בעוד גורם אחרון זה אינו רלוונטי כלל לגבי תפיסת העידוד על-ידי הנערה האשכנזית, הוא בעל השפעה עקיפה לגבי הנערה המזרחית. המתאם הפשוט בין הסטטוס ל'השפעת אחרים משמעותיים' בקבוצה זו הוא 0.367. (ראה לוח 1), כאשר מקדם התסוגה אינו מובהק, בגלל ניכוי ההשפעה של מסלול הלימודים.

ההשוואה המעניינת ביותר בין הקבוצות היא מבחינת הסבר הציפיות להשכלה גבוהה. בניגוד לממצאים בארצות-הברית, מסביר המודל אחוז גבוה של השונות בציפיות של כל ארבע הקבוצות. אצל שלוש מהן — נערים ונערות אשכנזים ונערים מזרחיים — הסבר השונות נובע בעיקרו מן ההשפעה החזקה של מסלול הלימודים, השפעה צפויה במערכת חינוכית המאופיינת בניעות-מטעם על יסוד הישגי התלמיד. ההבדל היתיר בין נערים ונערות ממוצא אשכנזי הוא בהשפעה החזקה יותר של 'אחרים משמעותיים' על ציפיות הנערות, אשר למרות עוצמתה היחסית אינה מקוזזת את השפעתו הבולטת של מסלול הלימודים. ההשוואה בין נערים אשכנזים למזרחיים מגלה כי השפעת המסלול נמוכה במעט לגבי ציפיות המזרחיים, והיא מורידה את אחוז השונות המוסברת בציפיות נערים אלה. אך גם בקבוצה זאת מתגלה המודל כיעיל, וזאת בגלל השפעתו המכרעת של דפוס הניעות-מטעם.

הקבוצה המתגלה כיוצאת-דופן בהקשר הנוכחי היא זו של הנערות המזרחיות. הגורם המרכזי בקביעת רמת הציפיות בקבוצה זו הוא הסטטוס החברתי-כלכלי. הגורם השני בחשיבותו הוא עידוד 'האחרים המשמעותיים', ואילו מסלול הלימודים מתגלה כגורם בעל השפעה נמוכה יחסית, אם כי עדיין ברורה ומובהקת. יש לציין שהמתאם הפשוט בין מסלול הלימודים לבין ציפיות ההשכלה עבור בנות מזרחיות דומה לזה המתגלה בשאר הקבוצות. ההשפעה הישירה, הנמוכה יחסית, של מסלול הלימודים נובעת, בחלקה, מהמתאמים הגבוהים בקבוצה זו בין המסלול לבין הסטטוס החברתי-כלכלי ו'השפעת האחרים המשמעותיים'. כתוצאה מכך, מסתמנת מרכזיות ההשפעה של גורמי הסביבה החברתית (הסטטוס ו'השפעת האחרים המשמעותיים') יחסית להשפעת היכולת הלימודית (המתבטאת במסלול הלימודים) — ממצא הדומה באופיו לממצאי המחקרים בארצות-הברית לגבי נערות לבנות. מרכזיות זו של הסביבה החברתית באה לידי ביטוי לא רק בהשפעת הסטטוס, אלא גם בהשפעה החזקה, יחסית, של 'אחרים משמעותיים' על ציפיות הנערות המזרחיות. השפעה זו חזקה בהשוואה לשתי קבוצות הנערים, אצלן היא נמוכה

ובלתי-מובהקת, ואף בהשוואה לנערות האשכנזיות, אצלן קיימת השפעה מובהקת, אך חלשה יותר, של משתנה זה.¹⁰

דיון ומסקנות

הממצא הבולט ביותר במחקר הנוכחי הוא הדפוס יוצא-הדופן של עיצוב הציפיות להשכלה גבוהה בקרב נערות מעדות המזרח. בעוד אצל שלוש הקבוצות האחרות בולטת השפעתו של מסלול הלימודים על רמת הציפיות, אצל קבוצה זו בולטת השפעתה של הסביבה החברתית באמצעות סטטוס ההורים ותפיסת העידוד מצד 'אחרים משמעותיים'. ההסבר המתבקש לממצא זה הוא הסוציאליזציה הדיפרנציאלית לתפקידי מין, אשר מחקרים קודמים טוענים לבלוטתה בקרב עדות המזרח. בלשון הכללה ניתן לומר, כי חינוכה של הנערה המזרחית הוא לקראת תפיסתו של תפקיד משפחתי, יותר מאשר לקראת תפיסתו של תפקיד תעסוקתי, הכרוך בהישגים בתחום ההשכלה.¹¹ בעקבות זאת, הנערות המצפות להמשיך את לימודיהן נוטות, בראש ובראשונה, לבוא משכבות הסטטוס הגבוהות יותר, בהן הסוציאליזציה לתפקידי מין עשוייה להיות שוויונית יותר (והבת אכן מגיעה למסלולי הלימוד היותר יוקרתיים). גם את השפעתם החזקה של 'אחרים משמעותיים' על ציפיות הנערה המזרחית — השפעה הנובעת במקרה זה מעידוד ההורים, אך גם מתפיסת העידוד של החברים והמורים — ניתן להסביר על בסיס דומה. בסוציאליזציה של הנערה המזרחית הלומדת בבית-הספר העל-יסודי יש כפילות מסוימת. מחד-גיסא, היא מודעת לחשיבות ההשכלה ולמאפייני הסלקציה במערכת החינוך; מאידך גיסא, היא מודעת למרכזיות התפקיד המשפחתי בחיי האשה. כפילות זו עשויה לגרום לחוסר-בהירות מסוים, בכל הקשור לתכנון העתיד בתחום ההשכלה. חוסר-בהירות זה עשוי להוביל להסתמכות-יתר על גישת הסביבה הקרובה, כמקור מידע המאפשר לנערה לקבוע החלטות בנוגע לעתידה. יש לזכור שגם אצל הנערה האשכנזית נמצאה השפעה חזקה, יחסית לנערים, של 'האחרים המשמעותיים' על רמת הציפיות. עם זאת, השפעה זו היתה פחותה בהרבה מהשפעת

10 אם כי לצורך הניתוח הנפרד עבור ארבע הקבוצות הסתפקנו בהכללת האינדקס של 'השפעת האחרים המשמעותיים', מן הראוי להביא כאן את משוואת הרגרסיה המלאה להסבר ציפיותיהן של נערות מזרחיות לעומת אשכנזיות.

עבור נערות מזרחיות:

$$x_6 = .460 + .140 x_3 + .184 x_4 + .316 x_{pa} + .153 x_{pe} + .190 x_c$$

ועבור נערות אשכנזיות:

$$x_6 = -.349 + .095 x_3 + .474 x_4 + .773 x_{pa} + .038 x_{pe} - .060 x_c$$

(הכוכבים מסמלים השפעות בלתי-מובהקות מבחינה סטטיסטית).

נראה, אם כן, שההשפעה החזקה יותר של 'אחרים משמעותיים' על ציפיות הנערות המזרחיות אינה נובעת דווקא מהשפעה רבה יותר של ההורים, אלא מפיוור ההשפעות בין שלוש הקבוצות של 'אחרים משמעותיים'.

11 בשאלון עליו מבוסס מחקר זה נכלל גם פריט שהופנה לבנות בלבד: 'לאחר נישואיך, האם את חושבת שתהיי מעוניינת... (1) לא לעבוד מחוץ לבית; (2) לעבוד מחוץ לבית רק אם תהיי מוכרחה; (3) לעבוד מחוץ לבית בכל מקרה'. 86% מהנערות האשכנזיות ציינו שתהיינה מעוניינות לעבוד 'בכל מקרה', לעומת 64% בלבד מן הנערות המזרחיות.

הגבוהה, ולעתים אף של המערכת העל-יסודית. מחקרים נוספים, אשר ישו את תהליכי עיצוב הציפיות להשכלה גבוהה בחברות מפותחות ופחות-מפותחות, תוך שימת-לב להשפעת המין והשינוי האתני על דפוסי העיצוב, עשויים לגלות אם ההבדלים שהתגלו בין ממצאי מחקר זה לממצאים בארצות-הברית אכן מאפיינים טיפוסים שונים של חברות.

ביבליוגרפיה

- בריינס, ר., 'דיפרנציאציה תפקידית במשפחות עירוניות בישראל'. בתוך: בריוסף ר. ושלח, א. (עורכות), *המשפחה בישראל*. ירושלים, אקדמון, 1969, עמ' 167-184.
- הרטמן, מ., *המקצוע כמדד למעמד חברתי בחברה הישראלית*. תל-אביב, המכון לחקרי עבודה וחברה מייסודן של ההסתדרות הכללית של העובדים בא"י ואוניברסיטת תל-אביב, 1975.
- זק, א., *ניתוח משולבים: מבוא לשיטה (דו"ח מחקר מס' 2)*. תל-אביב, בית הספר לחינוך באוניברסיטת תל-אביב, 1974.
- יוגב, א. וכפיר, ד., 'גורמים הקובעים את מסלול הלימודים העל-יסודי: ההקבצה ותהליכי ניעות' מטעם במערכת החינוך'. *מגמות*, כ"ז (2), 1981, עמ' 139-153.
- סמוחה, ס. ופרס, י., 'פערי עדתי בישראל'. *מגמות*, כ" (1), 1974, עמ' 5-42.
- פלגי, פ., 'טיפוסי משפחות בישראל'. בתוך: בריוסף ר. ושלח, א. (עורכות), *שם*, עמ' 115-124.
- ALEXANDER, K.L. and ECKLAND, B.K., 'Sex Differences in the Educational Attainment Processes'. *American Sociological Review*, 39, 1974, pp. 668-682.
- BOHRNSTEDT, G.W., 'A Quick Method for Determining the Reliability and Validity of Multiple-item Scales'. *American Sociological Review*, 34, 1969, pp. 542-548.
- CARTER, T.M. et al., 'Black-White Differences in the Development of Educational and Occupational Aspiration Levels'. Paper presented at the *Annual Meeting of the American Sociological Association*, New Orleans, 1972.
- DEBORD, L.W. GRIFFIN, L.J. and CLARK, M., 'Race and Sex Influences in the Schooling Processes of Rural and Small Town Youth'. *Sociology of Education*, 50, 1977, pp. 85-102.
- DUNCAN, O.D., 'Path Analysis: Sociological Examples'. *American Journal of Sociology*, 72, 1966, pp. 1-16.
- GORDON, C., *Looking Ahead: Self-Conceptions, Race and Family as Determinants of Adolescent Orientation to Achievement*. Washington, D.C., American Sociological Association, Rose Monograph Series, 1972.
- HALLER, A.O. and PORTES, A., 'Status Attainment Processes'. *Sociology of Education*, 46, 1973, pp. 51-91.
- HOWELL, F.M. and FRESE, W., 'Race, Sex and Aspirations: Evidence for the "Race Convergence" Hypothesis'. *Sociology of Education*, 52, 1979, pp. 34-46.
- HOUT, M. and MORGAN, W.R., 'Race and Sex Variations in the Causes of Expected Attainments of High School Seniors'. *American Journal of Sociology*, 81, 1975, pp. 364-394.
- ICHILOV, O. and RUBINECK, B., 'The Relationship Between Girls' Attitudes Concerning the Family and Their Perception of the Patterns Existing in the Family of Origin'. *Journal of Marriage and the Family*, 39, 1977, pp. 417-422.
- KERCKHOFF, A.C. and CAMPBELL, R.T., 'Black-White Differences in the Educational

מסלול הלימודים, אולי בגלל ההדגש המועט יותר, יחסית לעדות המזרח, על התפקיד המשפחתי בסוציאליזציה של הבת.

ניתן, אמנם, לטעון כי העובדה שציפיות הנערה המזרחית להשכלה גבוהה תלויות בסביבתה החברתית, במקום במסלול הלימודים (הקובע בפועל את סיכוייה להמשך הלימודים), מבטאת תפיסה בלתי-ריאלית של מבנה ההזדמנויות בתחום ההשכלה. אך יש לזכור כי המתאם הפשוט בין מסלול הלימודים לציפיות ההשכלה אצל הנערות המזרחיות אינו שונה מהמתאמים שהתקבלו בקבוצות האחרות. נתון נוסף, הסותר טענה זו, הוא המתאם בין הציפיות לשאיפות ההשכלה בקרב קבוצה זו. כוונתו, נשאלו הנחקרים הן לגבי ציפיותיהם (המעשיות) והן לגבי שאיפותיהם (האידיאליות) בתחום ההשכלה. המתאם שהתקבל בין שתי התשובות היה 0.783. עבור בנים אשכנזים, 0.860. עבור נערות אשכנזיות, 0.683. עבור נערים מזרחיים, ו-0.601. עבור נערות מזרחיות. דווקא האחרונות הן המודעות ביותר לפער שבין שאיפותיהן בתחום ההשכלה, לבין יכולתן להגשים בפועל שאיפות אלה. נראה, אם כן, שדפוס העיצוב של ציפיותיהן קשור יותר בסוציאליזציה הייחודית שלהן, ובחוסר-בהירות, הנובע מן הפער בין תפיסת התפקיד המסורתית להשיגהן הנוכחיים בתחום ההשכלה.

מעבר לממצאים המיוחדים לנערות ממוצא מזרחי, נראה שתרומתו של מחקר זה היא בעימות עם הממצאים בחברה האמריקאית לגבי השפעת המין והשינוי האתני על הציפיות להשכלה גבוהה. בניגוד למחקרים שנערכו בארצות-הברית, נמצא כי למין ולמוצא העדתי אין השפעה ישירה משמעותית על ציפיות ההשכלה בארץ. ההבדלים שנמצאו בארצות-הברית ביישום מודל הסוציאליזציה, להסבר שאיפותיהם של בני הקבוצות האתניות השונות ושל הבנים לעומת הבנות מן הקבוצה האתנית הדומיננטית, התגלו כחסרי-משמעות בחברה הישראלית. ההבדלים בין בנים לבנות, שנמצאו בארצות-הברית בקבוצה האתנית הדומיננטית, נתגלו בארץ דווקא לגבי בנים ובנות מקבוצת המיעוט האתנית. ניגודים אלה מוזרים רק לכאורה. במבוא למאמר זה נטען כי הם נובעים מהבדלים בסיסים בין מערכות החינוך ובין הדפוסים התרבותיים של הקבוצות האתניות בשתי החברות. יישומיות הכללית של המודל לכל ארבע קבוצות הנחקרים אינה נובעת מהשפעתם של 'אחרים משמעותיים', אלא דווקא ממרכזיות ההשפעה של ההישגים בלימודים, הבאים לידי ביטוי במסלול הלימודים העל-יסודי. השפעה זו אופיינית למערכת החינוך הישראלית, הנוטה לניעות-מטעם באמצעות קיומם של מנגנוני סלקציה והכוונה ברורים. ואילו ההבדלים בדפוס ההשפעה של הגורמים השונים על ציפיות ההשכלה של נערים ונערות ממוצא מזרחי נובעים מהבדלים תרבותיים בין הקבוצות האתניות בארץ, הבדלים שאינם מאפיינים את הקבוצות האתניות הנדונות בארצות-הברית.

ייתכן שהדפוסים שנמצאו בארצות-הברית אופייניים לתהליך עיצוב השאיפות בחברות מפותחות, בעוד שהדפוסים שנמצאו בישראל אופייניים דווקא לעיצוב השאיפות להשכלה גבוהה בחברות פחות מפותחות מבחינה כלכלית. בחלק ניכר מן המדינות המתפתחות, חלוקתה האתנית של האוכלוסייה חופפת את ציר ה'מודרניות' וה'מסורתיות', כאשר קבוצת המיעוט האתנית מוגדרת כנוטה למסורתיות, ואילו הקבוצה האתנית הדומיננטית נתפסת כבעלת דפוסי-חיים מודרניים יותר. כמו-כן, בחלק ניכר ממדינות אלה נוטה מערכת החינוך לדפוסים ניעות-מטעם, בין השאר בגלל יכולת הקליטה המוגבלת של מערכת ההשכלה

- Attainment Process'. *Sociology of Education*, 50, 1977/a, pp. 15-27.
- , 'Race and Social Status Differences in the Explanation of Educational Ambition'. *Social Forces*, 50, 1977/b, pp. 701-714.
- KERCKHOFF, A. C. and HUFF, J. L., 'Parental Influence on Educational Goals'. *Sociometry*, 37, 1974, pp. 307-327.
- KERCKHOFF, A.C., MASON W.M. and POSS, S.S. 'On the Accuracy of Children's Reports of Family Social Status'. *Sociology of Education*, 46, 1973, pp. 219-247.
- MARINI, M.M. and GREENBERGER, E., 'Sex Differences in Educational Aspirations and Expectations'. *American Educational Research Journal*, 15, 1978, pp. 67-79.
- MASON, W.M. et al., 'Models of Response Error in Student Reports of Parental Socioeconomic Characteristics'. In: Sewell, W.H., Hauser, R.M., and Featherman, D.L. (eds.), *Schooling and Achievement in American Society*. New York, Academic Press, 1976, pp. 443-494.
- NACHMIAS, C., 'The Status Attainment Process: A Test of a Model in Two Stratification Systems'. *The Sociological Quarterly*, 18, 1977, pp. 589-607.
- , 'Community and Individual Ethnicity: The Structural Context of Economic Performance'. *American Journal of Sociology*, 85, 1979, pp. 640-652.
- PORTIER, J.N., 'Race, Socialization and Mobility in Educational and Early Occupational Attainment'. *American Sociological Review*, 39, 1974, pp. 303-316.
- , 'Socialization and Mobility in Educational and Early Occupational Attainment'. *Sociology of Education* 49, 1976, pp. 23-33.
- PORTES, A. and WILSON, K.L., 'Black-White Differences in Educational Attainment'. *American Sociological Review*, 41, 1976, pp. 414-431.
- ROSEN, B.C. and ANESHENSEL, C.S., 'Sex Differences in the Educational-Occupational Expectation Process'. *Social Review*, 57, 1978, pp. 164-186.
- SEWELL, W.H. and HAUSER, R.M., 'Causes and Consequences of Higher Education: Models of the Status Attainment Process'. *American Journal of Agricultural Economics*, 54, 1972, pp. 851-861.
- SEWELL, W.H. and SHAH, V., 'Socioeconomic Status, Intelligence, and the Attainment of Higher Education'. *Sociology of Education*, 40, 1967, pp. 1-23.
- , 'Parents' Education and Children's Educational Aspirations and Achievements'. *American Sociological Review*, 33, 1968, pp. 191-209.
- SMOOHA, S., *Israel: Pluralism and Conflict*. London, Routledge and Kegan Paul, 1978.
- TREIMAN, D. and TERRELL, K., 'Sex and the Process of Status Attainment: A Comparison of Working Women and Men'. *American Sociological Review*, 40, 1975, pp. 174-200.
- TURNER, R. H., 'Sponsored and Contest Mobility and the School System'. *American Sociological Review*, 25, 1960, pp. 855-867.
- , 'Some Aspects of Women's Ambition'. *American Journal of Sociology*, 70, 1964, pp. 271-285.
- YOGEV, A., 'On the Class Dynamics of Modernism: Modernity as a Status Resource in Interethnic Affiliation'. Paper presented at the *Annual Meeting of the American Sociological Association*, New York, 1980.
- YUCHTMAN, (Yaar), E. and SAMUEL, Y., 'Determinants of Career Plans: Institutional versus Interpersonal Effects'. *American Sociological Review*, 40, 1975, pp. 521-531.